

СТАНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ ІЗ ЗАСУДЖЕНИМИ В МІСЦЯХ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ ЗА КОРДОНОМ

У статті розглянуто особливості організації соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі. При тому, виділено такий компонент соціально-виховної роботи як пенітенціарна соціальна робота.

Ключові слова: соціально-виховна робота, зарубіжний досвід, пенітенціарна соціальна робота, діяльність персоналу.

Постановка проблеми. Прогресивна пенітенціарна практика, міжнародні стандарти виконання кримінальних покарань доводять, що соціальна робота із засудженими є об'єктивною необхідністю, оскільки вона створює умови для реалізації їхніх прав, відновлення соціальної справедливості, запобіганню подальшого негативного розвитку особистості, навчання некримінальним способам вирішувати життєві ситуації та дозволяють мінімізувати негативні наслідки позбавлення волі, сприяють підготовці до нормального повноцінного соціального функціонування осіб, звільнених з виправних установ. Не зважаючи на очевидну необхідність виділення соціальної роботи із засудженими як самостійного компоненту професійної діяльності пенітенціарного персоналу в Україні, проте цього не сталося. Так А. Степанюк зазначає, що "У процесі виправлення засудженого, соціально-виховна робота складається з двох чинників – виховної та соціальної роботи які тісно пов'язані між собою і виступають як єдине ціле. Більшість науковців не розглядають окремо соціальну і виховну роботу. Нами також соціально-виховна робота буде розглядатися як єдине ціле" [3, с. 162].

Недостатня вивченість такої специфічно-спеціальної галузі науково-практичних знань, як пенітенціарна соціальна робота, а також те, що вона носить інструментальний, програмний характер закладений в концепцію розвитку державної кримінально-виконавчої політики, обумовлюють необхідність дослідження наявних проблем для розробки теоретичних та методологічних засад, які б сприяли підготовці пенітенціарного персоналу до організації та проведення цієї роботи.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Серед науковців, що досліджували певні аспекти соціально-виховної роботи із засудженими до позбавлення волі, можна виділити праці В. Бадири, О. Бандурка, О. Беци, І. Богатирьова, Т. Денисової, Л. Завацької, В. Кривуши, В. Костенка, В. Лютото, Н. Максимова, М. Панасюка, С. Скокова, Б. Утевського, Б. Шабельського, С. Харченка, В. Хомлюка, О. Янчука та ін.

Організація соціальної роботи в пенітенціарних установах далекого зарубіжжя привертає увагу таких дослідників як, А. Ащеулов [1], Н. Максимова [10], Ю. Калініна [12], О. Казакова [5], В. Прусс [14], О. Сухова [15], В. Жукова [16], Р. Кантор [6], Р. Коношина [8] та ін. і викликає в їхньому середовищі дискусії щодо ролі соціальної роботи в питаннях охорони правопорядку, соціального контролю і нагляду, проведення діагностичного дослідження особистості засудженого, виховних впливів, соціалізації та підготовки до звільнення, адаптації тощо. Адресна допомога, на їхню думку, можлива лише за умови, коли вивчаються потреби клієнта, аналізується його власний потенціал, задіюється у пенітенціарну соціальну роботу різні державні та недержавні інституції.

Багато дослідників у своїх роботах [11; 12; 15; 17 та ін.] відмічають, що необхідно створити для засудженого, в установі закритого типу, такі умови, щоб він не забував про реалії життя за стінами колонії, оскільки це відповідає його майбутнім потребам та інтересам. При тому, мова не йде про усунення психологів і психіатрів з цих установ, а також інших фахівців, якщо у засудженого виникнуть проблеми.

Разом з тим, теорії дослідження питань соціальної роботи в пенітенціарному контексті, науковцями приділялося не зовсім багато уваги.

Мета даної публікації: визначити основні підходи до проведення пенітенціарним персоналом соціальної роботи із засудженими до позбавлення волі як за кордоном, так і в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз джерел [1] показав, що найбільш ефективною теоретичною моделлю пенітенціарної соціальної роботи в Республіці Казахстан є комплексна модель. Зокрема, серед основних завдань соціальної роботи в установах виправної системи даної країни, можна назвати такі як: розвиток і зміцнення соціально-корисних зв'язків між ув'язненими і зовнішнім світом; підвищення та розвиток соціального статусу засудженого за місцем попереднього ув'язнення чи відбуття покарання, допомогу у встановленні соціально-позитивних горизонтальних зв'язків з іншими особами, допомога у зміні соціального статусу; допомога у побудові такого типу горизонтальних і вертикальних відносин, які, з одного боку, відповідали б цілям попереднього ув'язнення під варту або виконання кримінального покарання, а з іншого – спричиняли б найменшим фізіологічним, психологічним, етичним та соціальним витратам для покараного; сприяння у забезпеченні прийнятних соціально-побутових умов попереднього ув'язнення і відбування покарання; допомога у соціальному розвитку ув'язненого, включаючи підвищення його соціальної культури, розвитку соціальних потреб, зміна нормативно-ціннісної орієнтації, підвищення рівня соціального самоконтролю; сприяння засудженим в отриманні допомоги фахівців, зокрема в галузі психології, психіатрії тощо; організація та забезпечення соціального захисту тих категорій ув'язнів, які потребують її (пенсіонери, інваліди тощо); допомога ув'язненим у пошуку соціально прийнятної для них середовища, точки соціального інтересу (робота, сім'я, релігія, мистецтво тощо);

допомога у вирішенні та запобіганні конфліктних ситуацій; соціальний розвиток і прогноз розвитку установи; сприяння соціально-правової захищеності персоналу.

Цей перелік свідчить про те, що деякі завдання властиві тільки соціальній роботі, інші є прикордонними між соціальною роботою та оперативною діяльністю, виховною та освітньою роботою, психологією і психіатрією.

При тому, соціальна робота в суспільстві виступає як: психолого-орієнтована; соціально-орієнтована; комплексно-орієнтована.

Тривалий час вважалося, що засуджені не можуть бути клієнтами соціальної роботи, оскільки вони не є повноправними членами суспільства і відбувають заслужене покарання, фактично не маючи права на допомогу соціальних працівників. По суті справи, об'єктивний, соціально обумовлений феномен злочинності розглядався з позицій моралі і аморальності. На думку казахських дослідників "Існує так звана девіантна субкультура, якою є така система цінностей, норм і форм поведінки, яку визнає певна група антигромадських елементів і буде на ній свої відносини один з одним. Ця субкультура веде себе всередині суспільства порівняно відчужено, що породжує існування конфлікту з суспільством" [1]. Діяльність соціального працівника, як вважають фахівці, повинна бути спрямована саме на подолання та запобігання такого конфлікту й усунення або мінімізацію негативного впливу девіантної субкультури на соціум.

Як правило, в більшості розвинених країн соціальні працівники є штатними співробітниками пенітенціарних установ і займаються, в основному, консультуванням ув'язнених, а також їх адаптацією до життя в ізоляції від суспільства [11]. При тому, деякі фахівці займаються психіатрією і виконують обов'язки медичних працівників (наприклад, у тюремних медичних службах США, Великобританії, Швеції).

Особливу увагу соціальні працівники приділяють засудженим, яким належить скоро вийти на волю, – вони контактують з родиною ув'язненого, його рідними, використовують інші соціальні ресурси, щоб допомогти людині легше адаптуватися до життя в суспільстві.

Часто соціальні працівники використовують в пенітенціарних установах системну модель соціальної роботи, що передбачає цілеспрямовані дії у відношенні, як самих ув'язнених, так і тюремного персоналу, який не має соціальних знань і навичок гуманних міжособистісних відносин з ув'язненими.

На думку дослідників [4; 8; 11; 13 та ін.], становить інтерес міжнародний досвід соціальної роботи в слідчих ізоляторах. Тут завдання соціального працівника допомогти слідству підготувати необхідні документи для судових інстанцій, тому він повинен володіти специфічними знаннями навичками і вміннями, серед яких можна виділити такі як вміння інтерв'ювати та чітко визначити проблему і грамотно й логічно робити свій висновок. Соціальний працівник повинен професійно оцінити поведінку підслідного з точки зору його потенційної небезпеки для суспільства (ризик) і для особистості, дати аргументований прогноз щодо можливості рецидиву злочинних дій. Підготовка висновку вимагає від соціального працівника знання кримінального законодавства.

У багатьох країнах, у певних випадках, законом передбачена участь соціального працівника в судовому розгляді. У суді соціальний працівник виступає, як правило, у ролі адвоката або захисника інтересів клієнта, частіше за все неповнолітніх, інвалідів або літніх людей. Характерною особливістю діяльності соціального працівника у Великобританії, як зазначають Р. Кантор, К. Фергюсон, Р. Паркер [6] у судових органах є те, що він не має права засуджувати дії суддів – він зобов'язаний довіряти судовим інстанціям і вірити в справедливість судової системи.

У пенітенціарних установах Німеччини [8] соціальна робота набуває статусу соціальної терапії. У соціально-терапевтичних установах працює цілий ряд фахівців – педагоги, психіатри, соціальні працівники, психологи, майстра виробничого навчання та ін. У діяльності цих установ домінує психолого-терапевтичний підхід.

Німецькі дослідники приділяють значну увагу психотерапевтичній моделі в загальному терапевтично-психологічному підході [7]. Більш вузька психотерапевтична модель пов'язана у них з "основними симптомами", що знаходяться в безпосередньому зв'язку з кримінальною поведінкою та викликають порушення психіки особистості засудженого. При тому, пошук цих симптомів вони відшукують вивчаючи порушення у розвитку в ранньому дитинстві. Саме несприятливі сімейні умови дитини, як вони вважають, і можуть призводити до розвитку психопатії, що проявляється згодом у концентрації уваги людини на інфантильних фантазіях, наслідком яких є неправильна оцінка реальності і неможливість її адекватного сприйняття.

Більш широкий терапевтично-психологічний підхід характеризується спробою створити терапевтичну спільність, коли особлива увага приділяється труднощам клієнта, що стосуються відносин з оточуючими. Подолання труднощів спілкування з оточуючими стає центральним фактором моделі дії. Фахівці звертають увагу на подальші відносини особистості з соціумом. Саме соціальне оточення вважається запорукою позитивних комунікацій та впливає на визначення стратегій подальшого способу життя. Ця концепція спрямована на те, щоб допомогти кримінальним злочинцям виробити власну концепцію одужання, що означає руйнування кримінальної структури, створення у всіх членів груп, що беруть участь в лікуванні, позитивної установки стосовно перебування в місцях позбавлення волі. При цьому дуже важливо зуміти організувати загальні збори засуджених, що засновані на демократичних принципах, які змогли б виділити існуючі проблеми і спробувати знайти шляхи їх вирішення. Залучення засуджених до трудової діяльності є важливим засобом виправлення та підготовки їх до самостійного життя після звільнення.

Соціальна терапія покликана надати можливість максимально наблизити пропозиції роботи до інтересів засуджених, зробити їх більш різноманітними та створити навчальну ситуацію для клієнтів, що має на меті підготовку їх до життя поза стінами установи.

На відміну від описаних моделей підходи педагогічного, соціально-педагогічного та педагогічно-терапевтичного типів не мають особливо великого значення в соціально-терапевтичних установах і відіграють у них другорядну роль [8].

Соціальна робота, що проводиться у Данії і Голландії [8; 11] орієнтована на організацію вільного часу засуджених, з тим, щоб вони виявляли власну ініціативу та обговорювали її і знайомилися з реаліями проведення вільного часу поза стінами установи.

Іншим напрямом роботи соціальних працівників є розвиток особистої відповідальності ув'язнених за набуття навичок самообслуговування, встановлення контактів, звички дотримуватися зобов'язань, навчання веденню рахунків, грошових розрахунків. Для цього проводиться розподіл ролей у межах сформованих груп чисельністю по 10-12 чоловік (ведення спільної каси для здійснення необхідних покупок приготування їжі, прання, прибирання приміщення тощо). Самообслуговування, як вони вважають, є серйозною основою для розвитку особистої відповідальності засудженого.

До завдань соціального працівника [11] в пенітенціарних установах цих країн відноситься також сприяння забезпеченню своєчасної медичної допомоги ув'язненим. Ув'язнений має право звернутися за консультацією і лікуванням до державних і медичних установ, а також в організації, що надають платні медичні послуги. Засуджені проходять регулярні медогляди.

На думку західних фахівців [6; 11 та ін.], діяльність пенітенціарного інституту передбачає терапевтичне проникнення в усі сфери функціонування установи з метою створення природних форм спілкування в максимально наближених до звичайного життя ситуаціях. Розвиваючи з цією метою ідею відносної відкритості установи та включення зовнішнього світу в його оздоровлення, вони передбачають такі заходи: "імпорт" фахівців і можливих послуг: запрошення спеціалістів, які не працюють безпосередньо у пенітенціарній системі, наприклад, для консультацій з правових питань, з проблем соціального страхування, регулювання грошових питань, для проведення спеціальних видів терапії. Ця модель повинна також сприяти розвитку самообслуговування, коли довколишні магазини надають свої товари, банківські службовці або бібліотекарі пропонують свої послуги та ін.; "експорт" послуг установи в суспільство: наприклад, надання фахівцями установи консультаційних послуг громадянам прилеглої частини міста, надання в їх користування приміщень установи (спортивних майданчиків, залів, басейнів тощо); проведення в установі заходів суспільного характеру, на яких можуть бути присутніми як громадськість, так і засуджені; організація для засуджених набуття досвіду реальності поза установи (можливість виходу і повернення), наприклад, робота за межами установи, вихід за покупками та ін.; залучення до процесу оздоровлення клієнтів осіб, які здійснюють на них позитивний вплив; організація зустрічей з населенням тощо.

Всі ці заходи і форми роботи передбачають передусім встановлення і розвиток соціально-корисних зв'язків між засудженим і зовнішнім світом.

Як зазначають спеціалісти [2; 9 та ін.] всі соціальні зв'язки, які підтримує засуджений, можна умовно розділити на соціально-корисні, соціально-нейтральні і соціально-негативні.

При визначенні соціально корисних зв'язків рекомендують враховувати наступні критерії: засуджений прагне до їх стійкості та стабільності, покладає певні надії на їх збереження і розвиток в майбутньому; ці зв'язки сприяють таким змінам в особистості і поведінці засудженого, які наближають його до соціально прийнятних стандартів.

У Північній Ірландії, Швеції [6] існує варіант соціальної служби, що поєднує соціальну роботу з правопорушниками та їх сім'ями в судах, тюрмах і в громаді. Ця служба називається Служба (Колегія) пробації. Основна посада – офіцер, який має команду з 4-5 осіб. Сутність основних обов'язків офіцера пробації полягає у наступному: підготовка звіту про умови життя людини, що постає перед судом у справах про неповнолітніх; наглядати за тими, хто проходить пробацію чи обмежений у правах на вихід з установи; брати участь у роботі громади щодо створення груп з порушників, колишніх ув'язнених; забезпечити патронажну допомогою всі пенітенціарні установи, допомагаючи ув'язненим; допомагати у становленні і здійсненні проєктів комунальних служб для порушників, які засуджені до виконання громадських робіт безкоштовно.

З даних позицій цікавим для нашого дослідження є також досвід соціальної роботи із засудженими до довічного ув'язнення в Канаді. Цей вид покарання застосовується за всі види вбивства, включаючи ненавмисне [17, с. 64].

Такий вид покарання є невизначеним і безтерміновим, оскільки людина перебуває під вироком все життя: одну частину вироку вона реально відбуває в ув'язненні, іншу – умовно, під спостереженням в суспільстві. При цьому тюремне ув'язнення триває до тих пір, поки засудженого не вважатимуть безпечними для виходу на свободу.

Особи, які відбувають довічне ув'язнення, здійснюють позитивний вплив на інших ув'язнених, об'єднуючи їх навколо себе в групи. Вони беруть участь в публічній освіті, різноманітних проєктах, що пропонує суспільство.

Довічне ув'язнення містить елементи прогресивної системи. "Основою ресоціалізації та соціальної реабілітації даної категорії ув'язнених є послідовне зниження ступеня ізоляції в період відбування покарання і поступове звільнення за допомогою їх тимчасової відсутності з супроводом, тимчасової відсутності без супроводу і умовного звільнення. Адміністрація виправної установи може дозволити засудженим відпустку за межами установи та відвідування медичних установ в супроводі охорони" [5, с. 52].

Реабілітаційна робота в Канаді здійснюється індивідуально. Як правило, тип програми і методики ресоціалізації засудженого визначаються залежно від його потреб та інтересів.

У Російській Федерації, крім введення посад пенітенціарних соціальних працівників, створено таку інституцію як "Піклувальна рада", що вирішує завдання соціального характеру, до яких відноситься [13]: пропаганда законослухняної поведінки, здорового способу життя; правове виховання; юридичне консультування; сприяння трудовому вихованню засуджених шляхом надання допомоги у створенні нових робочих місць; надання допомоги в отриманні загальної та професійної освіти, у підвищенні рівня освіти; сприяння в роботі психологічної служби виправного закладу; участь в організації дозвілля засуджених; надання допомоги в трудовому і житлово-побутовому влаштуванні осіб, які звільняються з місць позбавлення волі; сприяння у підтримці соціально-корисних зв'язків засуджених з родичами; здійснення іншої благодійної допомоги.

Аналіз вище викладеного дозволив узагальнити завдання, що вирішуються пенітенціарним персоналом в ході проведення соціальної роботи із засудженими (рис. 1).

Рис. 1. Основні завдання соціальної роботи в пенітенціарних установах зарубіжних країн

Висновки. 1. В зарубіжних країнах значна увага приділяється як індивідуальним так і груповим формам соціальної роботи, яка виступає як окремий від діяльності пенітенціарного персоналу і спрямовується на підтримку засудженого у складних життєвих ситуаціях, роботу з його свідомістю та підготовку до законслухняного життя на волі.

2. Західні концепції, що побудовані на наданні переваги соціально-терапевтичній роботі (Німеччина) мають низку недоліків, що обумовлені: суворою регламентацією (накази, розпорядження, закони та ін.); наданням переваги підтримці безпеки та порядку, контролю за ув'язненими, жорсткій дисципліні на протигагу соціальним орієнтирам; складністю соціальної терапії, що не враховує відмінності світогляду засуджених і персоналу установи, коли співробітники знаходять в ув'язнених проблеми, які ті не бачать або не хочуть бачити.

3. Соціальна робота з клієнтами у Росії та інших зарубіжних країнах орієнтована на допомогу їм в реальних життєвих ситуаціях, актуальних конфліктах, формування здатності до налагодження конструктивних відносин як всередині установи так і за її межами.

4. В установах виконання покарань до проведення соціальної роботи залучають таких спеціалістів як: психологи, психіатри, соціальні працівники, соціальні педагоги, а також представників урядових та громадських організацій, близьких та родичів засуджених, які кооперують свої зусилля в роботі із клієнтами.

5. Область діяльності соціальних педагогів в зарубіжних країнах передбачає три робочі площини: управління, персонал, засуджені. До завдань соціального педагога входить також допомога засудженим в усвідомленні своїх психічних дефектів (наприклад, страхів) і організація необхідних консультацій і лікування у фахівців з метою їх усунення.

6. У таких країнах як Великобританія, Швеція соціальна робота організовується під егідою Служби пробачії і передбачає роботу із клієнтом як у досудовій стадії, в тюрмі так і після його звільнення. Основна увага приділяється вивченню проблем клієнта, що пов'язані із роботою, освітою, здоров'ям, системою соціальних зв'язків та ступенем ризику скоєння повторних злочинів.

Використані джерела

1. Ащеулов А. Т. Конституционное право Республики Казахстан : учебн. для студ. высш. учебн. завед. / сост. д.ю.н., проф. А. Т. Ащеулов – Алматы : КазГЮА, 2001.– 656 с.
2. Гошовський Я. О. Ресоціалізація депривованої особистості: монографія / Ярослав Олександрович Гошовський. – Дрогобич : Коло, 2008. – 480 с.

3. Засоби виправлення і ресоціалізації засуджених до позбавлення волі : [монографія] / [А. Х. Степанюк, І. С. Яковець, О. В. Лисодєд та ін. ; за заг ред. д.ю.н., проф. А. Х. Степанка]. – Х. : Кроссроуд, 2011. – 326 с.
4. Зубова А. О. Общественно полезный труд и профессиональная подготовка осужденных, отбывающих наказание в следственном изоляторе / А. О. Зубова // Вестник института // Вологодский институт права и экономики ФСИН России. – 2010. – № 3 (15). – С. 26-28.
5. Казакова Е. Н. Опыт ресоциализации и социальной реабилитации пожизненно заключенных в Канаде / Е. Н. Казакова // Вестник института // Вологодский институт права и экономики ФСИН России. – №3. – 2007. – С. 51-56.
6. Кантор Р. Работа с правонарушителями в обществе : начальное учеб. пособ. [для подготовки офицеров Службы Пробации в Украине] / Кантор Р., Фергюсон К., Паркер Р. – Лондон : Ноттингемский университет, 2003. – 200 с.
7. Контроль в пенитенциарной системе [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: <http://www.kvs.gov.ua/peniten/control/main/uk/publish/article/649272>. – Назва з екрану.
8. Корнюшин Р. В. Зарубежный опыт социальной работы : учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.] / Корнюшин Р. В. – Владивосток : ТИДОТ ДВГУ, 2004. – 84 с.
9. Кушнар'єв С. В. Науково-теоретичні проблеми соціалізації й ресоціалізації неповнолітніх засуджених / С. В. Кушнар'єв // Соціальна педагогіка : теорія та практика. – 2009. – № 4. – С. 47-54.
10. Максимова Н. Ю. Особливості роботи психолога в секторі де утримуються засуджені до довічного позбавлення волі : [метод. рекомендації] / Н. Ю. Максимова. – К., ПАЛІВОДА А. В., 2011. – 96 с.
11. Основные направления практической социальной работы за рубежом [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : http://jenessi.net/soc_rabota/420-14.-osnovnye-napravlenija.html. – Назва з екрану.
12. Особенности психологической работы с осужденными : [метод. пособ.] / [сост. В. И. Хомлюк, В. М. Дзюбенко ; под. ред. Ю. И. Калинина]. – Донецк : Донецкий Мемориал, 2001. – 33 с.
13. Положение о Попечительском совете при Федеральном бюджетном учреждении "Абаканская воспитательная колония" Управления Федеральной службы исполнения наказаний по Республике Хакасия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : URL : http://www.ufsin.khakassia.ru/?page_id=19. – Назва з екрану.
14. Прусс В. М. Пенітенціарна система України: [монографія] / В. М. Прусс, Д. В. Ягунов. – Одеса : Фенікс, 2006. – 252 с.
15. Социальная работа в пенитенциарных учреждениях : учеб. пособ. [для студ. высш. учеб. завед.] / [под ред. А. Н. Сухова]. – М. : Изд-во Моск. псих.-соц. Ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО "МОДЭК", 2008. – 384 с.
16. Социальная работа с осужденными : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. / [под ред. В. И. Жукова, М. В. Галагузовой]. – М. : Изд-во МГСУ, 2002. – 256 с.
17. Correctional Service of Canada. Basic fact about corrections in Canada, 1997. – Ottawa, 1997. – P. 64.

Tretiak H., Chebonenko S.

AN ORGANIZING SOCIAL ACTIVITY WITH CONVICTS IN FOREIGN PENAL INSTITUTIONS

The article analyzes the peculiarities of social and educational activities with convicts. Besides, the author points out a social penitentiary activity as a component of the social and educational activity.

Key words: *social and educational activity, foreign experience, social penitentiary activity, staff activity.*

Стаття надійшла до редакції 18.03.13

